

УДК 341.23:342 (477)

А. С. ПУХОВСЬКА,
кандидат юридичних наук

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

В сучасних умовах дослідження прав людини наука вимагає використання різних методів, які, доповнюючи один одного, дозволяють отримати більш глибокі та всебічні знання про настільки складне і багатоаспектне явище як права людини. Актуальність статті обумовлена тим, що в межах запропонованого філософсько-антропологічного підходу з'являється можливість більш конкретно розглянути сутність людини як автономного, уособленого індивіда, наділеного особливими властивостями, спільними для всіх представників людського роду через її соціальні почуття, мотиви, потреби, цілі, існування в правовому полі, а також права людини, дослідити всебічно проблеми людини у всьому їх різноманітті. В основу філософсько-антропологічного підходу покладається переконання дослідника в цінності усіх людей як представників єдиного біологічного виду. Використання даного підходу вказує, що людина стає об'єктом, що визначає характер дослідження та водночас стає метою останнього. До того ж її правам і свободам як невід'ємним атрибутам людини створюються можливості для утвердження в якості визначального ціннісного орієнтира суспільного розвитку. Мета даної статті полягає у аналізі прав людини в філософсько-антропологічному аспекті та визначенні цінності людини та її прав через такі категорії як гідність, совість та мораль. В сучасній юридичній літературі існує значна кількість наукових праць, монографій та статей, присвячених антропологічному пізнанню права. Слід виокремити праці та антропологічні ідеї таких вчених, як М.І. Козюбра, А.І. Ковлер, В.С. Нерсесянц, И.Л. Честнов, О.В. Поляков, М.П. Рабінович, М.І. Ховранюк, Н. Рулан, В.С. Бігун, якими започатковано, зокрема, розв'язання проблеми застосування антропологічних методів у правовій науці. Поряд з цим значний пласт антрополого-правової проблематики залишається недослідженим, а ряд запропонованих концепцій – дискусійними. Проблема антропологічного права, маючи власну історію, набуває особливого інтересу в сучасних умовах у зв'язку з розбудовою в нашій країні правової демократичної держави та формуванням громадянського суспільства, розвитком усіх форм демократії. Саме реальні та гарантовані політичні, економічні та особисті права та свободи громадян складають фундамент сучасної правової антропології та сприяють всебічному, гармонійному, вільному розвитку та вдосконаленню людини, забезпечують їй якісне, належне життя. Український дослідник В.С. Бігун вважає, що фундаментальною парадигмою юридичної антропології виступає «антропо-етнічна парадигма». В її основі, а отже, і в основі юридичної антропології, лежать дві ідеї про людину, що формують уявлення про неї: 1) як одиничного (автономного) індивіда («антропос» – людина); 2) як елемента цілісності, множини («етнос» – народ, стійка соціальна група) [1]. Вважається, що слово

антропологія походить від грецьких слів *anthropos* – людина та *logos* – слово, вчення і що вперше його використав Аристотель – для позначення вивчення духовних начал людини [2, с. 6]. Початковим антропологічним фактом для обґрунтування права є думка Аристотеля про те, що людина – істота політична. Це означає, що людина живе разом з іншими людьми, але не зливається з ними, вона живе автономно. Таке положення людини в співтоваристві людей зумовлює можливість подвійного прояву соціальності «як позитивної соціальної істоти», що допомагає іншим людям та доповнює їх, з якої походить необхідність прав людини [3, с. 128]. Шлях до філософського освоєння і синтезу епохальних правових досягнень відкрив І. Кант. Його філософія була виключно точна в розпізнаванні загальної (ліберальної) динаміки епохи. До кінця XVIII століття він першим створив філософсько-антропологічну концепцію, яка забезпечувала світоглядне обґрунтування ідеї природної невідчужуваної свободи людини, її ніби аксіоматичної співвіднесеності з ідеєю права і в подальшому була розгорнута послідовниками в теорію правової держави [4]. На думку І. Канта автономна воля діє в просторі свободи, завдяки їй людина здатна здійснювати свої дії згідно категоричного імперативу, як вищому моральному закону. Кантівська автономна людина не виключає, а навпаки, передбачає підпорядкування загального блага блага інших людей, але робить це не з примусу, а вільно, включаючи в це співтовариство і себе самого. Свобода для «автономної людини» необхідна як умова морального вчинку, проте умовою можливості самої свободи є ідея Бога, створена самим розумом. І знову слід відзначити зв'язок ідеї Бога (вищий порядок) з порядком людським. За Кантом бути людиною означає відчувати, мислити і вірити завжди в конкретних формах життя. Людина здійснює свою свободу та права як людина громадянська: як громадянин в правовій державі, як представник людства, як учасник загального світу різноманітних держав з їх культурами. Багатоманітність цих форм розширює внутрішню свободу автономної людини, в силу чого «природна причинність не може оволодіти людиною». Автономна людина завжди є вищою метою і ніколи не може бути засобом в здійсненні чийось інших інтересів [5]. Кантівська філософія прав людини отримала високу оцінку Гегеля, який розвинув вчення про права людини у межах філософії духу, а також створив теорію гарантій гідності і прав людини. Гегель визначав право як наявне буття свободи: «право торкається свободи – самого цінного і самого гідного в людині і вона сама повинна знати право, оскільки воно для неї обов'язкове». [6, с. 95] Таким чином, свобода як сутність і є глибинним сенсом людського буття, без якого вона втрачає в кінцевому рахунку свою суб'єктивність. Втративши можливість самовизначення, людина перестає бути людиною. Особистість завжди прагне до неї, слово «свобода», як правило, асоціюється в людській уяві з бажаним способом буття. Поняття свободи характеризує спектр можливостей, сукупність різних варіантів вибору мети, засобів, шляхів реалізації інтересів і намірів особи, часу та обставин здійснення вчинку, який складається в кожній ланці генези її поведінки [7, с. 69]. Права людини, а також право на свободу є невід'ємним правом людини. Його має, за Гегелем, навіть раб: «у природі речей лежить, що раб має абсолютне право

звільнитися» [8, с. 122]. Права людини в філософсько-антропологічному підході визначаються як «... певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [9, с. 5]. Головна ідея цього підходу полягає у тому, що людина з її потребами та інтересами, з формуванням своїх можливостей і заборон, сама визначає межі персональної свободи. У сучасних дослідженнях поряд із поняттям «права людини» фігурують такі категорії як «потреба», «можливість», «вимога». Різниця між поняттями «потреба» і «права людини» розкривається через поняття «можливість». Права людини – це можливість реалізувати особисті потреби, що залежать від конкретно-історичного рівня соціально-економічного та правового розвитку суспільства. Право розуміється у найпоширенішому значенні як справедливість, рівність можливостей [9, с. 5].

Поль Рікер, аналізуючи антропологічні аспекти сучасних ліберальних теорій справедливості й прав людини, гідність відносить до розряду первісних благ, які є водночас мірою та фундаментом прав людини і позитивного права: «... будь-яка розумна істота передбачається такою, яка має бажання володіти соціальними первісними благами, без яких вимога свободи була б безпредметною [10, с. 104].

Гідність – поняття моральної свідомості, що вміщає уявлення про цінність усякої людини як моральної особистості [11, с. 85]. Гідність – це чеснота людини, незалежна від будь-яких її біологічних чи соціальних властивостей. Ж.-Ж. Руссо пов'язував людську гідність із свободою: «відмовитися від своєї свободи – значить, відмовитися від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від обов'язків... такий підхід несумісний з людською природою» [12, с. 88-89]. Гідність визначають як одне з базових особистісних прав людини, послаючись при цьому на міжнародні документи у галузі прав людини, зокрема на Загальну декларацію прав людини. У статті першій Декларації стверджується: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у ставленні один до одного в дусі братерства» [13]. Як зазначає С. П. Добрянський, міжнародно-правові та конституційні положення, за якими гідність людини проголошено джерелом її прав і свобод, слід розуміти як визнання гідності людини тим первинним «духовним легітиматором», ідеологічною складовою усіх без винятку можливостей, які складають інститут прав людини та спрямовані на забезпечення цієї властивості людини. [14, с. 195-196]. Тому можна зробити висновок, що гідність не є одним з прав людини, але вона скоріше є те, що складає сутність цього явища або антропологічне джерело прав людини. Таким чином, гідність є найважливішою категорією моральної самосвідомості, яка висвітлює сутність поняття «права людини». Одним словом, там, де є порушення якогось права людини чи якоїсь свободи, завжди потерпає людська гідність. Совість – ще одна категорія, що характеризує антропологічну концепцію прав людини, оскільки совість є джерелом таких проявів буття людини у світі права, як толерантність, повага до іншого, обмеженість свободи волі, нормативність діяльності, відповідальність, обов'язки. У сучасних етичних дослідженнях совість

визначається як «... внутрішнє духовне осмислення людиною цілісності своєї життєвої реалізації під кутом зору її принципової моральної оцінки» [15, с. 188-189]. Мораль – це система регуляції поведінки людини, що виявляє свою дію через людину «зсередини», тобто вона є регулятором власне «внутрішньої дії», яка, переломлюючись через сумління (совість), свідомість людини, її віру, базується на вольовому, добровільному виборі людини. Іншими словами, мораль передбачає певну сферу автономії особи, в рамках якої людина самостійно, без стороннього втручання приймає рішення та несе відповідальність за них. Інститут прав людини був спрямований на забезпечення свободи особи, в першу чергу, визначення сфери особистої автономії. Особистісні (громадянські) права були покликані окреслити ту сферу, де індивід був би вільним від втручання у його особисте життя. Тобто є підстави вести мову про те, що певна група прав людини безпосередньо спрямована на гарантування тієї сфери, в якій відбувається моральне самовизначення людини. Таким чином, певні права людини, зокрема, такі, як право людини на повагу до її особистого та сімейного життя (право на приватність), захист приватних даних, право на свободу та фізичну недоторканість, недоторканість житла, право на свободу світогляду та віросповідання, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань мають безпосередньо моральне значення. Тобто вони сприяють створенню якнайкращих умов для функціонування моралі [16, с. 146]. Таким чином, за антропологічного підходу права людини визначаються як елемент самосвідомості: уявлення людини про свою гідність, совість, мораль, свої потреби, інтереси, претензії, внутрішні суб'єктивні можливості їх реалізації. Антропологічний підхід до аналізу поняття «права людини» дозволяє зробити висновок, якщо уявлення про права людини зароджуються у самосвідомості, то вона і є найважливішим критерієм рівня розвитку правової культури, правового суспільства та правової держави. Як підтвердження слід відзначити ідею Самюеля де Пуфендорфа, котрий у своїй праці «Обов'язки людини і громадянина» розглядав людину як «юридичну особу». Моральні позиції і воля людини диктуються законами природи, котрі наділяють її певними правами і покладають на неї певні обов'язки. Першим серед цих обов'язків є зобов'язання людини по відношенню до самої себе: турбота про свою душу, своє тіло і своє життя. [17, с.40]. Таким чином, природна, а не божественна сутність людини доводиться просвітителями на основі здорового глузду і раціонального уявлення про людину. У сучасних дослідженнях існують кілька бачень антропологічного підходу. Найбільш доцільним, на нашу думку, є обґрунтований українською вченою О.Ф. Скакун, яка зазначає: «Ключовим методологічним підходом до всіх державно-правових явищ є антропологічний підхід, відповідно до якого людина як біосоціальний індивід є «мірою всіх речей», у тому числі державно-правових явищ. Такий підхід ставить людину в центр правової реальності і вивчає її роль у створенні цієї реальності, життєдіяльність усередині неї, взаємний вплив (включаючи деструктивний) людини і правової реальності» [18, с. 29]. Отже, права людини відображують свободу волі людини, тобто її здатність свідомо, самостійно й добровільно обирати той чи інший варіант поведінки, діяльності – як інте-

лектуальної, розумової, так і фізичної. Іншими словами, людина має бути відносно вільною від волевиявлення держави чи інших владних суб'єктів суспільного життя.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що застосування філософсько-антропологічного дослідницького підходу має на меті формування й утвердження уявлення про державу та здійснюване нею юридичне регулювання як про інструменти забезпечення умов для реалізації і захисту прав людини. Цей методологічний підхід до прав людини дозволяє, зокрема, обґрунтувати їх сутність, виходячи з природи людини, охарактеризувати образи останньої у праві, сформулювати загальне поняття прав людини, довести наявність залежності між інтерпретацією людських прав, визначенням їх меж і обраною концепцією розуміння правносія, його потреб та інтересів.

Список використаних джерел

1. Бігун В. С. Правова антропология. До питання про дослідження людини в праві // Часопис Київського університету права. – 2002. – №2. – С. 15-20.
2. Зиневич Г. П. Человек изучает человека: /Об антропологии /. – К., 1988. – 173 с.
3. Максимов С.І. Методологічні засади правової антропології / Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків – 2002 р.: Харків «Право» – 2003. С. 126-128.
4. Баскин Ю. Я. Кант и формирование идеи правового государства в первой половине XIX века в Германии // Кантовский сборник: Межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград: Калинингр. гос. ун-т, 1992. – № 17. – С. 61- 66.
5. Кант И. Метафизика нравов / Кант И. Указ. соч. / Т. 4. – Ч. 2. – М., 1965. – С. 386-387.
6. Капицын В. М. Права человека и механизмы их защиты: Учебное пособие. – М.: ИКФ «ЭКМОС», 2003. – 288 с.
7. Кудрявцев В. Н. Закон. Поступок. Ответственность. – М.: Наука, 2001. – 448 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
9. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 464 с.
10. Рікер П. Право і справедливість / Пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. –216 с.
11. Словарь по этике. – М., 1983. – 445 с.
12. Гришук О. В. До історії розвитку ідеї людської гідності (VI ст. до н.е. – XIX ст. н.е.) // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 року). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – 320 с.
13. Декларация пра человека. [Электронный ресурс]. Режим доступа: : <http://bip-ip.com/aktualnost-prav-cheloveka-tendentsii-razvitiya/>
14. Філософія права: проблеми та підходи. Навчальний посібник для студентів спеціальності „Правознавство» / [За загальною редакцією П.М. Рабіновича]. –Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 332с.
15. Малахов В. А. Етика. – К.: Либідь, 1996. – 304 с.
16. Добрянський С. П. Права людини та мораль: проблеми співвідношення // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи):

Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 року). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – 320 с.

17. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство Норма, 2002. – 480с.

18. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

Пуховська А. С. Філософсько-антропологічний підхід дослідження прав людини: становлення та значення

У статті аналізується філософсько-антропологічний підхід до характеристики прав людини. Використання даного підходу показує цінності усіх людей як представників єдиного біологічного виду. Подається аналіз окремих аспектів співвідношення прав людини через поняття гідності, совісті та моралі. Обґрунтовано авторське бачення ролі моральних норм у площині гарантування прав людини.

Ключові слова: права людини, філософсько-антропологічний підхід, гідність, совість, мораль.

Пуховская А. С. Философско-антропологический подход исследования прав человека: становление и значение

В статье анализируется философско-антропологический подход к характеристике прав человека. Использование этого подхода определяет ценность всех людей как представителей единого биологического вида. Дается анализ отдельных аспектов соотношения прав человека посредством таких понятий, как достоинство, честь и мораль. Обосновано авторское видение роли моральных норм в плоскости гарантирования прав человека.

Ключевые слова: права человека, философско-антропологический подход, достоинство, совесть, мораль.

Pukhovska A. C. Philosophical-anthropological approach the study of human rights: the emergence and importance

The article discusses the philosophical-anthropological approach to human rights. Using this approach, shows the value of all human beings as members of a single species. The analysis of certain aspects of the relation of human rights in terms of: the dignity of conscience and morality. And formulates the role of the author's vision of moral norms in the plane of human rights.

In modern terms of human rights research science requires the use of different methods that complement each other can get deeper and comprehensive knowledge of such a complex and multifaceted phenomenon as human rights. Relevance of the article due to the fact that under the proposed philosophical-anthropological approach it is possible to consider more specifically the nature of man as an autonomous, embodied individual endowed with special properties common to all members of the human race through her social feelings, motives, needs, goals, existence in the legal field as well as human rights, to investigate fully human problems in all their diversity. The basis of philosophical and anthropological approach relies researcher belief in the value of all human beings as members of a single species. Using this approach indicates that a person becomes an object that determines the nature of the study and at the same time is the purpose of the latter. In addition, its rights and freedoms as an essential attribute of man created opportunities for consolidation as a determinant of values of social development. The purpose of this paper is to analyze human rights in philosophical and

anthropological aspects and determining the value of man and his rights through categories such as dignity, conscience and morality. In addition, the significant body of anthropological and legal issues remain unexplored, and a number of proposed concepts – debatable. Problem anthropological law, having its own history, is of particular interest in the present conditions in connection with development in our country of the democratic state and formation of civil society, the development of all forms of democracy. It is real and guaranteed political, economic and individual rights and freedoms constitute the foundation of modern legal anthropology and promote comprehensive, harmonious, free development and improvement of the person shall provide quality, good life. Ukrainian researcher VS Begun believes that a fundamental paradigm of legal anthropology was a “anthropo-ethnic paradigm”. At its core, and hence the basis of legal anthropology, based on two ideas about man, which form an idea of it: 1) as a single (independent) individual (“Anthropos” – people); 2) as an element of integrity, plural (“ethnic group” – people, stable social group). It is believed that anthropology word comes from the Greek word anthropos – man and logos – word, teaching, and the first time he used Aristotle – to refer to the study of the spiritual man. According to anthropological approach human rights are defined as part of identity: the idea of man’s dignity, conscience, morality, their needs, interests, claims, subjective internal capabilities to implement them. Anthropological approach to the analysis of the concept of “human rights” suggests, if the idea of human rights in the emerging identity, it is the most important factor in the level of legal culture, rule of law and the rule of law. In the current study, there are several views of the anthropological approach. The most appropriate, in our view, is justified by the Academic Ukrainian AF Jumper that says: “The key methodological approach to all state-legal phenomena is an anthropological approach, according to which man as a biosocial individual is” the measure of all things “, including state-legal phenomena. This approach puts people at the center of legal reality and examines its role in creating this reality, where the life within it, the mutual influence (including destructive) rights and legal reality. “Thus, human rights – reflect the free will of man, that is, its ability to consciously, voluntarily and independently choose a version of behaviors, activities – both intellectual, mental and physical. In other words, a person must be relatively free of the will of the State or other public entities of public life.

Thus, summarizing the above, we note that the use of philosophical and anthropological research approach aims at forming and strengthening understanding of the state and carried her legal regulation as instruments to ensure conditions for the realization and protection of human rights. This methodological approach allows for human rights, in particular, to prove their essence, based on the nature of man, described the latest images of the right to formulate a general concept of human rights, prove the relationship between the interpretation of human rights, defining their limits and understanding pravonosiya chosen concept, it needs and interests.

Key words: human rights, the philosophical-anthropological approach, dignity, conscience, morality.